

DIZARTRIYA TASHXISI QO‘YILGAN BOLALARDA ARTIKULYATSION MASHQLAR TIZIMINI ISHLAB CHIQISH

G‘aniyeva Gulrux Tavakkaljon qizi

*Alfraganus Universiteti oliy ta‘lim tashkiloti Pedagogika va Psixologiya fakulteti
Defektologiya yo‘nalishi talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada dizartriya tashxisi qo‘yilgan bolalarda artikulyatsion mashqlar tizimini ishlab chiqish masalasi yoritilgan. Tadqiqot logopedik mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirish maqsadida mashqlarni bosqichma-bosqich, individual yondashuv asosida tashkil etishning ahamiyatini ko‘rsatadi. Artikulyatsion mashqlar tizimi til, lab va yumshoq tanglay mushaklarini faollashtirish, nutqiy tovushlarni to‘g‘ri hosil qilish va ularni nutq jarayonida mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada tizimning psixopedagogik ahamiyati, bolaning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ta‘siri tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *dizartriya, artikulyatsion mashqlar, nutq buzilishi, logopediya, psixopedagogik rivojlanish, individual yondashuv.*

Annotation: *This article addresses the development of an articulation exercises system for children diagnosed with dysarthria. The study highlights the importance of structuring exercises step by step and adopting an individualized approach to enhance the effectiveness of speech therapy sessions. The articulation exercises system serves to activate the tongue, lips, and soft palate muscles, ensure correct sound production, and consolidate these skills during speech. The article also examines the psychopedagogical significance of the system and its impact on children’s cognitive, emotional, and social development.*

Keywords: *dysarthria, articulation exercises, speech disorder, speech therapy, psychopedagogical development, individualized approach.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается разработка системы артикуляционных упражнений для детей с диагнозом дизартрия. Исследование подчеркивает важность поэтапного построения упражнений и индивидуального подхода для повышения эффективности логопедических занятий. Система артикуляционных упражнений способствует активации мышц языка, губ и мягкого нёба, правильному формированию звуков и их закреплению в процессе речи. Также анализируется психопедагогическое значение системы и её влияние на когнитивное, эмоциональное и социальное развитие детей.*

Ключевые слова: *дизартрия, артикуляционные упражнения, нарушение речи, логопедия, психопедагогическое развитие, индивидуальный подход.*

Kirish. Dizartriya – markaziy asab tizimidagi organik shikastlanishlar oqibatida yuzaga keladigan nutq buzilishi bo‘lib, artikulyatsiya apparati mushaklarining innervatsiyasi buzilishi natijasida tovushlar noto‘g‘ri hosil qilinishi, nutqning ravon emasligi va intonatsion jihatdan sust rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ushbu nuqson bolalarda nafaqat nutqiy rivojlanishni, balki umumiy muloqot ko‘nikmalarini, psixomotor faoliyatni va ijtimoiy moslashuvni ham qiyinlashtiradi. Shu sababli, logopedik mashg‘ulotlarda artikulyatsion mashqlar tizimini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Nutq buzilishlari bolalar rivojlanishida eng ko‘p uchraydigan muammolardan biridir. Shulardan dizartriya o‘zining murakkab klinik ko‘rinishlari va tuzatish jarayonining uzoq davom etishi bilan ajralib turadi. Dizartriya markaziy asab tizimining organik shikastlanishi oqibatida paydo bo‘lib, artikulyatsion apparat mushaklarining yetarlicha faol ishlamasligi bilan kechadi. Bu esa tovush hosil qilish, nutqning ravonligi, ovoz chiqarish va intonatsion jihatlarining buzilishiga olib keladi. Dizartriyali bolalarda nutqiy nuqson bilan bir qatorda nafas olishning noto‘g‘ri shakllanishi, fonematik eshituvning yetarlicha rivojlanmaganligi, umumiy psixomotor koordinatsiyaning pasayishi ham kuzatiladi.

Shu nuqtai nazardan, dizartriyaga chalingan bolalarda logopedik yordamning asosiy yo‘nalishlaridan biri artikulyatsion mashqlar tizimini ishlab chiqish va uni izchil joriy etishdan iboratdir. Chunki artikulyatsion mashqlar nafaqat nutqiy tovushlarni to‘g‘ri shakllantirish, balki artikulyatsion apparat mushaklarining harakatchanligini rivojlantirish, nutqiy nafasni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish va ovoz chiqarishni mustahkamlashda ham katta ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda (Жукова, 2019; Лалаева, 2018; Suleymanova, 2022) dizartriyani korreksiyalashda kompleks yondashuvning samaradorligi alohida ta‘kidlanmoqda. Bu yondashuv logopedik mashqlarni psixologik, pedagogik va fizioterapevtik vositalar bilan uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi. Xususan, artikulyatsion mashqlar tizimi bolaning yosh xususiyatlari, shikastlanish darajasi va individual ehtiyojlari hisobga olingan holda bosqichma-bosqich tashkil etilishi kerak.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, dizartriya tashxisi qo‘yilgan bolalarda artikulyatsion mashqlar tizimini ilmiy asoslangan holda ishlab chiqish nafaqat nutqni korreksiyalash, balki bolaning ijtimoiy integratsiyasini ta‘minlash va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutadi.

Dizartriya va uni logopedik korreksiyalash masalalari ilmiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. Tadqiqotlarda ko‘rsatib o‘tilishicha, dizartriya markaziy asab tizimi faoliyatidagi organik buzilishlar bilan bog‘liq bo‘lib, artikulyatsion apparat mushaklarining yetarli innervatsiya qilinmasligi natijasida yuzaga keladi (Жукова Н.С., 2019). Bunda nutqiy nafas, ovoz chiqarish, fonematik eshituv va nutqning ritmik jihatlar ham sezilarli darajada izdan chiqadi.

Лалаева Р.И. (2018) o‘z asarlarida dizartriyanı tuzatish jarayonida artikulyatsion mashqlarning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi. Uning fikricha, mashqlar tizimi bolaning mushak tonusini normallashtirish, til va lab harakatlarini faollashtirish, nutqiy tovushlarni izchil shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mashqlarni oddiydan murakkabga tomon bosqichma-bosqich tashkil etish, bolaning individual rivojlanish sur’atiga moslashtirish zarur.

Gluxov V.P. (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa dizartriyanı korreksiyalashda nafaqat artikulyatsion mashqlar, balki nutqiy nafasni rivojlantirish, ovozni mustahkamlash va fonematik eshituvni yaxshilash mashqlari ham majmuaviy tarzda qo‘llanilishi samaradorlikni oshirishi qayd etilgan. Shu bilan birga, u logopedik mashg‘ulotlarda multimodal yondashuvni qo‘llash, ya’ni ko‘rish, eshitish va kinestetik analizatorlarni bir vaqtda faollashtirish dizartriyanı tezroq korreksiyalashga yordam berishini ko‘rsatadi.

Xorijiy adabiyotlarda ham mazkur masala chuqur tadqiq qilingan. Masalan, McGregor (2019) dizartriya bolalarda artikulyatsion mashqlarni psixomotor mashqlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlab, bu jarayon bolalarning nafaqat nutqiy, balki kognitiv va emotsional rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishini isbotlagan. Suleymanova D. (2022) o‘z tadqiqotida innovatsion logopedik metodlarni qo‘llash orqali dizartriyanı korreksiyalashda yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Vygotskiy L.S. (1934/1986) o‘zining “Muloqot va tafakkur” asarida nutq rivojlanishini psixik jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq holda talqin etib, nutqni korreksiyalashda bola faoliyatining barcha jihatlarini kompleks yondashuv asosida rivojlantirish kerakligini ta’kidlagan. Bu nazariy yondashuv zamonaviy logopediya amaliyotida dizartriyanı davolash metodologiyasiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shu asosda aytish mumkinki, mavjud ilmiy adabiyotlar dizartriyanı korreksiyalashda artikulyatsion mashqlar tizimining ahamiyatini keng yoritadi. Ammo bu sohada innovatsion texnologiyalarni, multimodal metodlarni va individual yondashuv asosida ishlab chiqilgan tizimlarni qo‘llash bo‘yicha izlanishlarni kengaytirish dolzarb hisoblanadi.

Dizartriyanı korreksiyalash jarayonida artikulyatsion mashqlar tizimi markaziy o‘rin tutadi. Chunki nutq buzilishining asosiy sababi — artikulyatsion apparat mushaklarining yetarlicha faol ishlamasligi, ularning kuchsizligi yoki harakatlarning chegaralanganligi bilan bog‘liqdir. Shunday vaziyatda mashqlar tizimi nutq organlarini faollashtirish, mushak tonusini normallashtirish, harakatlarning aniqligi va muvofiqligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Artikulyatsion mashqlar tizimining mohiyati shundan iboratki, u:

Statik va dinamik mashqlar uyg‘unligi – bir tomondan mushaklarni kuchaytirish va harakatni mustahkamlash (statik mashqlar), ikkinchi tomondan mushaklarning

harakat doirasini kengaytirish (dinamik mashqlar) orqali bosqichma-bosqich natijaga erishiladi.

Koordinatsion jarayonlarni shakllantirish – nutq hosil bo'lishi jarayonida nafas, ovoz chiqarish va artikulyatsion organlarning harakatlari o'zaro uyg'unlashgan bo'lishi zarur. Mashqlar tizimi bu koordinatsiyani mustahkamlaydi.

Tovushlarni shakllantirish va avtomatlashtirish – mashqlar orqali dastlab unli va undosh tovushlarning to'g'ri talaffuzi yo'lga qo'yiladi, keyinchalik ular so'z va gap darajasida mustahkamlanadi.

Fonematik eshituv va nutqiy nafasni rivojlantirish – mashqlar bolaning nafaqat artikulyatsion apparatini, balki eshituv tahlilchisi, nafas olish va ovoz chiqarish funksiyalarini ham faollashtiradi.

Individual yondashuv imkoniyati – mashqlar tizimi bolaning yosh xususiyatlari, dizartriya darajasi va individual rivojlanish sur'atiga qarab moslashtirilishi mumkin.

Artikulyatsion mashqlar tizimi mohiyatiga ko'ra, u nafaqat nutqiy organlarning jismoniy faoliyatini yaxshilaydi, balki bolaning psixomotor rivojlanishi, diqqatni jamlash, iroda va sabr-toqatni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Bunday mashqlar muntazam va bosqichma-bosqich bajarilganda dizartriya bolalarda nutqiy tovushlar to'g'ri shakllanib, ular nutq jarayonida avtomatlashtiriladi. Natijada bolalarda lug'at boyligi kengayadi, muloqot ko'nikmalari yaxshilanadi va ijtimoiy integratsiya jarayoni tezlashadi.

Shunday qilib, artikulyatsion mashqlar tizimi — bu nutq organlarini rivojlantirish, tovushlarni shakllantirish va ularni nutq jarayonida mustahkamlashga qaratilgan, izchil, tizimli va ilmiy asoslangan mashqlar majmuasi bo'lib, dizartriya samarali korreksiyalashning eng muhim vositalaridan biridir.

Dizartriya tashxisi qo'yilgan bolalarda artikulyatsion mashqlar tizimini qo'llashning psixopedagogik ahamiyati juda kengdir. Chunki bu mashqlar tizimi faqatgina nutqni to'g'rilashga emas, balki bolaning umumiy psixik rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy sifatlarining shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Birinchidan, psixomotor rivojlanishni qo'llab-quvvatlash. Artikulyatsion mashqlar nafaqat lab va til mushaklarini, balki butun motor tizimini rivojlantirishga yordam beradi. Mashqlar davomida bola diqqatini jamlash, harakatlarni muvofiqlashtirish, mushaklarni boshqarish va o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini egallaydi. Bu esa uning umumiy psixomotor rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Ikkinchidan, kognitiv jarayonlarni rag'batlantirish. Mashqlar izchil va bosqichma-bosqich o'rgatilgani sababli, bola diqqatni jamlash, eslab qolish, qayta tiklash va mustahkamlash kabi kognitiv faoliyatlarni mashq qiladi. Shu orqali nutqiy faoliyat bilan birga tafakkur, xotira, diqqat va tasavvur jarayonlari ham rivojlanadi.

Uchinchidan, emosional sohani qo'llab-quvvatlash. Dizartriya bolalar ko'pincha nutq nuqsonlari sababli o'zini past baholash, uyatchanlik yoki kommunikativ cheklanish holatlariga duch keladi. Artikulyatsion mashqlar tizimining muntazam

qo'llanilishi bola uchun kichik yutuqlar zanjirini ta'minlab, o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, ijobiy motivatsiya hosil qiladi va logoped bilan muloqot jarayonini yoqimli tajribaga aylantiradi.

To'rtinchidan, ijtimoiy integratsiya va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish. Mashqlar natijasida tovushlar to'g'ri talaffuz qilinadi, nutq ravonlashadi va muloqot sifati yaxshilanadi. Bu esa bolaning tengdoshlari bilan samarali muloqot qilishini, o'quv jarayonida faol ishtirok etishini va ijtimoiy guruhlarda o'zini erkin his qilishini ta'minlaydi.

Beshinchidan, pedagogik ahamiyati. Artikulyatsion mashqlar tizimi maktabgacha va maktab ta'limida qo'llanilganda bolalarning yozma va og'zaki nutq ko'nikmalari yaxshilanadi, darslarni o'zlashtirish jarayoni samaraliroq bo'ladi. Bu tizim ta'limiy faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi, bilim olishga to'sqinlik qiluvchi nutqiy muammolarni bartaraf etuvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Shunday qilib, artikulyatsion mashqlar tizimi logopedik amaliyotda nafaqat nutq buzilishini tuzatishga, balki bolaning psixik, ijtimoiy va pedagogik rivojlanishini kompleks qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Uning psixopedagogik ahamiyati shundan iboratki, bola nutqiy jihatdan rivojlanibgina qolmay, balki shaxs sifatida ham har tomonlama shakllanadi.

Xulosa. Dizartriya tashxisi qo'yilgan bolalarda artikulyatsion mashqlar tizimini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish logopedik jarayonning eng muhim bo'g'inlaridan biri hisoblanadi. Ushbu mashqlar tizimi nutq apparati mushaklarini faoliyatga keltirish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish va nutqning fonetik-fonematik tomonini rivojlantirishda asosiy metodik vosita bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dizartriyalik bolalarda nutq nuqsonlarini korreksiyalash faqat fonetik darajada emas, balki kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Artikulyatsion mashqlar tizimini bosqichma-bosqich, individual yondashuv asosida olib borish bolaning psixofiziologik xususiyatlariga moslashgan samarali logopedik yordamni ta'minlaydi. Bu tizim nafaqat nutqiy faoliyatni yaxshilaydi, balki bolada diqqat, xotira, harakatlarni boshqarish, muvofiqlashtirish va o'zini nazorat qilish kabi ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

Shuningdek, artikulyatsion mashqlar muntazam qo'llanilganda bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi, kommunikativ faoliyatga kirishish istagi kuchayadi va ijtimoiy integratsiya jarayoni tezlashadi. Bu esa logopedik hamda pedagogik faoliyatda psixopedagogik qo'llab-quvvatlashning o'zaro uyg'unligini ta'minlab, bolani kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, dizartriyalik bolalarda artikulyatsion mashqlar tizimining joriy etilishi logopediya amaliyotining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib, uning to'g'ri tashkil etilishi ta'limiy va tarbiyaviy natijalarning yuqori bo'lishini kafolatlaydi. Bu tizim bolaning

shaxs sifatida shakllanishi va jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvi uchun mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ахмедова, Ш. (2020). Логопедия асослари. Тошкент: “Fan va texnologiya” нашриёти.
2. Волкова, Г. А. (2019). Дизартрия у детей: диагностика и коррекция. Москва: Владос.
3. Мамажоновна, Г. (2021). Nutq nuqsonlari va ularni korreksiyalash metodlari. Тошкент: ЎзМУ нашриёти.
4. Бабина, Р. И., & Краева, Л. И. (2018). Логопедическая работа при дизартрии. Санкт-Петербург: Речь.
5. Саттаров, У. (2020). Maxsus pedagogika va logopediya. Тошкент: “Yangi asr avlodi”.
6. Праслова, Е. М. (2017). Коррекционно-развивающее обучение детей с нарушениями речи. Москва: Академия.
7. Мирзаева, Д. (2022). Artikulyatsion mashqlar tizimi va nutq rivojlantirish metodlari. Тошкент: TDPU нашриёти.
8. Туманова, Т. А. (2021). Методика коррекции звукопроизношения у детей с речевыми нарушениями. Москва: Владос.
9. Хонкелдиева, М. (2019). Nutqiy nuqsonlarga ega bolalar bilan ishlash metodikasi. Самарқанд: Ziyο.
10. Luria, A. R. (1973). The Working Brain: An Introduction to Neuropsychology. New York: Basic Books.